

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARI LUG‘AT BOYLIGINI O‘QISH DARSLARIDA OSHIRISH

Xo‘janiyozova Gulhayo

UrDU Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim o‘qish darslarida o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish yo‘llari haqida fikr yuritilgan. Unda o‘qish darslarida o‘quvchilar lug‘ati ustida ishlashning metodik jihatlarini ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta‘lim, o‘qish darslari, lug‘at boyligi, lug‘at ustida ishlash, lug‘atni faollashtirish, nutq o‘stirish.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются способы увеличения словарного запаса учащихся на уроках чтения в начальной школе. Показаны методические аспекты работы над словарным запасом учащихся на занятиях по чтению.*

Ключевые слова: *начальное образование, уроки чтения, словарный запас, словарная работа, активизация словарного запаса, развитие речи.*

Annotation. *This article discusses ways to increase students' vocabulary in primary education reading classes. It shows the methodological aspects of working on students' vocabulary in reading classes.*

Key words: *primary education, reading lessons, vocabulary, vocabulary work, vocabulary activation, speech development.*

Bugungi kunda mamlakatimiz yangi taraqqiyot yo‘lidan borar ekan, unda ta‘lim-tarbiya ishlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunda yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo‘nalishlarini belgilab berilgan.

Boshlang‘ich ta‘lim yurtimiz kelajagini buyuk davlat darajasiga ko‘taradigan ijodkor shaxsni shakllantirishda mustahkam poydevor rolini o‘ynaydi. Bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta‘lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o‘qish darslarida amalga oshiriladi. Sinfda o‘qish jarayonida o‘quvchilar mard, to‘g‘ri, mehnatsevar, kamtar va mehribon kishilar haqida tasvvur hosil qiladilar; zamondoshlarimiz huquqlari va burchlarini tushunib oladilar. Bularning hammasi bola shaxsining shakllanishiga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini o‘stirishda o‘qish darslari alohida o‘rin tutadi. Ularda badiiy asar tilining lingvodidaktik tahlilida o‘quvchilar faolligini ta‘minlashda muhim ta‘limiy ahamiyat kasb etadi. Lingvodidaktik tahlil jarayonida o‘quvchilarning lug‘ati boyidi, badiiy tasvir vositalarini o‘zlashtirishlari natijasida nutqining ta‘sirchanligi oshadi. Shuningdek, o‘quvchilarni ma‘naviy-ma‘rifiy jihatdan tarbiyalashda badiiy adabiyot katta e‘tiborga molik.

Keyingi yillarda ona tili ta‘limi sohasida adabiy tilning boy imkoniyatlaridan keng foydalangan holda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini to‘g‘ri, savodli qilib shakllantirishga e‘tibor kuchaydi.

Boshlang'ich sinf, xususan, 3-4-sinf "O'qish kitobi" darsliklarida ilmiy- ommabop asarlar, xalq og'zaki ijodiga mansub asarlar, hikoya, masal va she'rlar matnida o'quvchilar nutqiga kiritish zarur bo'lgan leksik birliklar, badiiy til vositalari yetarli darajada. Shu bois ular ustida ishlab borish orqali o'quvchilar nutqini boyitib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki kishining lug'ati qanchalik boy va rivojlangan bo'lsa, uning nutqi ham shunchalik boy bo'ladi; o'z fikrini aniq va ifodali bayon etishiga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lug'atning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning muhim sharti hisoblanadi.

O'quvchi lug'atining boyishiga, birinchi navbatda, uni o'rab olgan muhit, tabiat, kishilarning hayoti, o'qish faoliyati, kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan muloqotlari asosiy manba vazifasini bajaradi.

Bola tabiat va insonlar bilan munosabatda bo'lishi natijasida so'z, ibora tasviriy ifoda, maqol, hikmatli so'zlarni o'rganadi, ularni o'z so'zlariga aylantiradi.

Badiiy asarlar o'quvchilar lug'atini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba hisoblanadi. O'qish darslarida badiiy asarlar bilan tanishish, tahlil qilish jarayonida o'quvchilar lug'ati ma'lum mavzular bo'yicha ham boyib boradi.

Masalan, yil fasllariga oid mavzular bilan tanishish jarayonida tabiatdagi o'zgarishlar, qushlar, jonivorlar, hayvonot olami, dov-daraxtlar, maysa-giyohlar bilan bog'liq tushunchalari shakllantirilsa, ma'naviyat, yaxshilik va yomonlik, do'stlik mavzularidagi asarlarni o'rganish orqali insoniy munosabatlar, axloq-odob yuzasidan muayyan xulosalarga keladi.

Matnni o'qish jarayonida so'zning ma'nosi tushuntirilmaydi. Agar unga zarurat sezilsa, o'quvchilar diqqati matn mazmunidan chalg'itilmay, qisqa izoh berib o'tib ketiladi.

Ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlar matn o'qilgandan keyin tushuntiriladi. Chunki ularning ma'nosi matn mazmunidan yaxshi tushuniladi.

Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarning o'rganishi ko'zda tutilgan bilimlarni egallashlarida, ularni amaliyotda qo'llashlarida tilning lug'at boyligini o'zlashtirishlari va uni o'z mulklariga aylantirishlari muhimdir.

Boshlang'ich ta'limda lug'at ustida ishlashning umumiy yo'l-yo'riqlari, yo'nalishlari, manbalari haqida metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ularni hali qoniqarli ahvolda deb bo'lmaydi.

Lug'at ustida ishlash uchun maxsus dars ajratilmaydi. U barcha predmetlarni o'rganishda, asosan, ona tili va o'qish darslarida darslik materiallarini o'rgatish bilan bog'liq holda olib boriladi.

O'qish darslarida lug'at ustida ishlash o'quvchilar nutqini o'stirishga, savodxonligini shakllantirishga, so'z boyligini boyitishga, nutq madaniyatini yuksaltirishga qaratilganligi sababli bu ish maktablarda 1-sinfdan boshlanadi va butun o'quv jarayonida davom ettiriladi.

Maktabda nutq o'stirishning muhim vazifalaridan bin lug'at ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yo'nalishlarini ajratish va asoslash, o'quvchilarning lug'atini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi.

Maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni ko'zda tutadi:

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarni, shuningdek, bolalar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlash-tirish. Ona tilning lug'at boyligini bilib olish uchun o'quvchi o'z lug'atiga har kuni 8—10 ta yangi so'zni, shu jumladan, ona tili darslarida 4—6 so'zni qo'shishi, ya'ni shu so'zlar ma'nosini o'zlashtirishi lozim.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish. Bu o'z ichiga quyidagilarni oladi: 1) o'quvchi puxta o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'liq o'zlashtirish, ya'ni shu so'zlarni matnga kiritish, ma'nosi yaqin so'zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning ma'nosiga aniqlik kiritish; 2) so'zning kinoyali ma'nosini, ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish; 3) so'zlarning sinonimlarini, sinonim so'zlarning ma'no qirralarini o'zlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning ma'nosini o'zlashtirish.

3. Lug'atni faollashtirish, ya'ni o'quvchilar ma'nosini tushunadigan, ammo o'z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lug'atidagi so'zlarni faol lug'atiga o'tkazish. Buning uchun shu so'zlar ishtirokida so'z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o'qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so'zlarni o'quvchilar faol lug'atidan nafaol lug'atiga o'tkazish. Bunday so'zlarga bolalarning nutq muhiti ta'sirida o'zlashib qolgan adabiy til me'yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so'zlashuv tilida qo'llanadigan sodda so'z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so'zlar kiradi. Adabiy til me'yori degan tushunchani o'zlashtirgach, o'quvchilar yuqorida izohlangan so'zlar o'rniga adabiy tildagi so'zlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid so'zlar, so'zlashuv tilida ishlatiladigan sodda so'z va iboralar o'quvchilarning faol lug'atidan chiqib keta boshlaydi.

O'quvchilar lug'ati quyidagi manbalar asosida boyitiladi va takomillashtiriladi: Atrof-muhitni: tabiatni, kishilarning hayoti va mehnat faoliyati, bolalarning o'yini va o'qish faoliyatini, kattalar bilan munosabatni kuzatish. Tabiat qo'yniga, turli joylarga, muassasalarga ekskursiya vaqtida bolalar narsa va hodisalarni kuzatish bilan ko'pgina yangi nom va iboralarni o'rganadilar. Bu ekskursiyalar yuzasidan o'tkazilgan suhbat vaqtida ularning bilimi chuqurlashtiriladi, ayrim so'zlar ma'nosiga aniqlik kiritiladi.

Bolalar mustaqil o'qishga o'rganganlaridan keyin ular lug'atiga kitob, gazeta, jurnal materiallari katta ta'sir qiladi. Shuning uchun ham sinfdan tashqari mustaqil o'qish va unga rahbarlik shakllari o'quvchilar lug'atini boyitishning, nutqini o'stirishning eng muhim manbalaridan hisoblanadi.

Maxsus mashqlar yordamida grammatika va imloni o'rganish darslari ko'pgina so'z va atamalarni o'zlashtirishga yordam beradi, o'quvchilar predmet, belgi, harakat, sanoq, tartib ifodalaydigan so'zlarni bilib oladilar. Bu darslarda o'quvchilar lug'ati tartibga solinadi, so'z turkumlarini o'rganish jarayonida guruhlanadi, so'z tarkibi, so'z yasalishi, so'zlarning o'zgarishini o'rganish bilan esa lug'atga aniqlik kiritiladi; ular o'rgangan so'zlaridan o'z nutqlarida foydalana boshlaydilar, natijada lug'atlari faollashadi. O'quvchilar lug'ati maxsus lug'aviy-mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi.

Ko'rinadiki, boshlang'ich sinf o'qish darslarida "O'qish kitobi" darsligi materiallari asosida o'quvchilarga tilning lug'at tarkibi yuzasidan bilimlar berib borish ularning nutqlari o'sishiga, nutq madaniyatini egallashlariga katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimova K., Matchonov S. , G‘ulomova X., Yo‘ldasheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -Toshkent, “Nosir”, 2009.
2. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi, - Toshkent, 2017.